

ARTIKEL 6

Utveckling och bedömning av språk i meningsfulla sammanhang

En lärare i förskoleklass sitter tillsammans med en modersmållärare och två elever som har samma modersmål och pratar utifrån den dokumentation som lärare och elever samlat på sig under några veckor i början av höstterminen i temaarbetet om ett café. Den ena eleven har nyligen anlänt till Sverige från ett annat land och den andra eleven är född i Sverige. Trots skillnaden i var eleverna vuxit upp, så befinner de sig på ungefär samma språkliga nivå i svenska. De tittar på en film och några foton och pratar om vad de ser och har upplevt när de utforskat, skapat, lekt och lärt om temat café. Det konkreta materialet i form av film och foton är ett måste för meningsskapande eftersom eleverna är nya i svenska språket. Läraren erbjuder också mycket verbalt stöd samt stöd via mimik och kroppsspråk. Även eleverna använder mimik och kroppsspråk för att göra sig förstådda på svenska. Modersmålläraren iakttar och lyssnar på samtalet som förs på svenska. När de båda lärarna fått en uppfattning om elevernas förmåga att uttrycka sina tankar och kunnande på det nya språket svenska lämnar läraren gruppen och modersmålläraren fortsätter samtalet med eleverna via modersmålet. Nu vägleder modersmålläraren eleverna i samtalet, så att hen får en uppfattning om elevernas språkförmåga i stort liksom var de befinner sig i sin språkliga medvetenhet och läs- och skrivutveckling.

Samtal om det kända för meningsskapande

I det autentiska exemplet ovan skapar sig lärarna en uppfattning om var de två eleverna befinner sig i sin språkutveckling, språkliga medvetenhet och läs- och skrivutveckling på både svenska och modersmålet. Eventuellt behärskar eleverna också flera språk. Då kan det samtal med vårdnadshavare som föreslås i artikeln *Att utgå från elevers erfarenheter och förkunskaper* vägleda lärarna i vilket språk som är elevens starkaste språk och som eleven har mest nytta av att använda som resurs och utveckla parallellt med svenska språket i förskoleklassen. På den här skolan har rektor fattat beslut om att de modersmållärare som är anställda på skolan ska stötta lärarna i förskoleklass efter att den obligatoriska kartläggningen genomförts. Lärarna utgår i exemplet från temat café, ett område som är verkligt och bekant för eleverna och använder sig av multimedialt stöd. De tittar på film och foton. De talar om de skyltar, menyer och kvitton som eleverna skapat och skrivit på svenska, både analogt och digitalt. Eleverna ombeds att läsa utvalda ord som de har arbetat mycket med inom temat, benämna bokstävernas namn och ange bokstavens språkljud. Läraren lyssnar och iakttar om eleverna klarar att avkoda orden som en ordbild. Läraren ställer stöttande frågor och relevanta följdfrågor på svenska som leder eleverna vidare i att berätta/återberätta, beskriva, förklara, uttrycka åsikter och så vidare. Eleverna uttrycker sig med de ord de hittills lärt sig på svenska.

Läraren ber om förtydliganden, fyller i ord som eleverna saknar och frågar om hen har förstått rätt, att det var det ordet eleven sökte efter, eller det eleven ville uttrycka. Ibland ombeds en elev att tala själv och ibland får eleverna prata tillsammans och stötta varandra. Läraren ger eleverna tid att tänka och formulera sina tankar.

I det här tidiga skedet kan det vara svårt att bedöma den svenska språkutvecklingen hos den elev som nyligen anlänt till Sverige. Det kan vara svårt att bedöma om elevens andraspråkutveckling följer en förväntad utvecklingsgång eller om det kan finnas något som ger en indikation på att eleven är i behov av anpassningar eller stödinsatser. För att få svar på detta kan en bedömning via elevens modersmål underlätta. När det gäller eleven som är född i Sverige, men som trots det är ny i svenska, behöver lärarna följa upp vad det beror på. Det görs med fördel genom samtal med vårdnadshavare. Handlar det om att eleven inte exponerats för svenska språket under de första sex åren av sitt liv eller finns det andra skäl till den sena andraspråkutvecklingen? All kartläggning i förskoleklassen ska ske utifrån de obligatoriska kartläggningsmaterialen och via det svenska språket eftersom det är elevernas språkförmåga i svenska som kartläggs. När kartläggningen genomförts och lärarna analyserat resultatet handlar det sedan om att utbildningen i förskoleklassen bygger på en språkutvecklande undervisning som tar hänsyn till heterogeniteten i klassen. Genom att i undervisningen uppmärksamma det svenska språket och elevernas övriga språk på ett medvetet sätt ges eleverna möjlighet att utveckla den kommunikativa språkförmågan på både svenska och modersmålet/-en.

Att få syn på elevers kunskande via modersmålet

På skolan där man arbetade med temat café deltar modersmålläraren i samtalet med eleverna för att få en uppfattning om deras förmåga att uttrycka sina tankar och kunskande via svenska språket. Hen kan sedan jämföra med hur eleverna i undervisningen interagerar kring temat café via modersmålet. Modersmålläraren kan skaffa sig en uppfattning om var eleverna befinner sig i sin språkliga och kognitiva utveckling. Modersmålläraren kan härmed upptäcka om det föreligger några uppenbara avvikelser som snabbt behöver följas upp och utredas ytterligare. Om modersmålläraren reagerar på att något avviker skulle det kunna innebära att det även kan bli problem med språkutvecklingen i svenska.

Transspråkande

Transspråkande i skolsammanhang är ett förhållningssätt till flerspråkighet som fokuserar på elevernas användning av alla sina språk i meningsfulla sammanhang.¹ Forskare menar att lärare måste visa större tolerans mot transspråkande, det vill säga att elevernas samtliga språkliga resurser lyfts fram i undervisningen och får användas av eleverna. Den enspråkiga norm som är vanlig i svensk skola medför att elever med utländsk bakgrund eller annat modersmål än svenska förväntas tänka på det nya språket med minimalt stöd av modersmålet.² Att betrakta modersmålet som en resurs för utveckling av

1 García, Wei & Jonsson, 2018.

2 Cummins, 2017.

andraspråket och i läs- och skrivutvecklingen bör vara den vedertagna normen för att alla elever ska få samma möjligheter att utvecklas och lära.³ Flerspråkighet skapar möjligheter att använda fler än ett språk för att utveckla kunskaper och påverkar elevernas identitetsskapande positivt.⁴ Lärare i förskoleklassen talar självklart inte alltid de språk som finns representerade bland eleverna och då det inte är lagstadgat att elever i förskoleklass har rätt till modersmålsundervisning, finns inte alltid sådan resurs på skolan eller ens i kommunen. Men läraren kan ändå uppmuntra till flerspråkighet. De kan uppmuntra eleverna att använda ord och begrepp på andra språk än svenska och att eleverna får interagera, tänka och kommunicera med andra elever som talar samma modersmål, liksom också använda olika multimodala verktyg på olika språk. Genom att i det språkutvecklande arbetet utgå från och bygga på elevernas erfarenheter och samlade språkliga resurser kan eleverna mötas utifrån lite mer jämlika och identitetsstärkande villkor.

Elever med olika språkförmåga i svenska

Gruppen flerspråkiga elever är mycket heterogen. Lärare i förskoleklassen tar emot elever som har god språkförmåga i svenska och i ett eller flera andra språk. De möter också elever som är födda i Sverige eller som anlände till Sverige tidigt under sin uppväxt men som ännu inte har utvecklat en språklig kompetens i svenska och ibland inte heller på modersmålet.⁵ Dessa elever kan ha svårigheter att följa ett samtal på svenska, att följa instruktioner, ställa adekvata frågor, att hålla ordet en längre stund och att uttrycka sig begripligt så att mottagaren förstår. Forskare menar att dessa elever har en outvecklad språklig kompetens till följd av ett smalt och grunt ordförråd, en outvecklad grammatisk kompetens samt bristande kompetens i hur språket används i olika situationer och sammanhang beroende på syfte, mottagare och situation.⁶ Den vanligaste orsaken till att den här gruppen elever som är födda i Sverige eller har bott i Sverige sedan tidig ålder inte utvecklar det svenska språket, och ibland inte heller modersmålet, är bristande exponering för språket/språken och avsaknad av en rik språkmiljö.⁷ Utöver dessa elever möter lärare i förskoleklassen också elever som nyligen anlant till Sverige och som därför är nya i svenska språket. Viktigt att beakta i förhållande till dessa elever är att de kan ha kommit långt i sin språkutveckling, språkliga medvetenhet och läs- och skrivutveckling på ett eller flera andra språk än svenska. Ofta har dessa elever utvecklat en starkare språklig bas i modersmålet än flerspråkiga elever som är födda i Sverige vars modersmål är ett minoritetsspråk i förhållande till majoritetsspråket svenska.⁸ Lärare möter också flerspråkiga elever som kan ha läs- och skrivsvårigheter, dyslexi och språkstörning.

3 Axelsson & Magnusson, 2012.

4 Cummins, 2017; Norén, 2010.

5 Abrahamsson & Bylund, 2012.

6 Wedin, 2017.

7 Björk Willén, 2018.

8 Abrahamsson & Bylund, 2012.

Formativ bedömning och stöttning

Hur ska då lärare tidigt kunna identifiera flerspråkiga elever som kan visa indikation på att inte nå de kunskapskraven i svenska eller svenska som andraspråk som ska uppnås i årskurs 1 och 3? Det är inte alltid så enkelt för lärare att svara på i början av höstterminen i förskoleklassen, då eleverna är nya och på så vitt skilda språknivåer. Det kan visa sig att elever som nyligen anlänt till Sverige har ett väl utvecklat modersmål och en del läser och skriver redan samt har undervisats i till exempel matematik i skolan eller förskolan. Dessa elever kan utveckla svenska språket i rask takt, medan elever som är födda i Sverige eller som kommit under de första levnadsåren kan få större svårigheter att leva upp till de krav som undervisningen och läroplanen ställer. I lärarinformationen för den obligatoriska kartläggningen står att lärare i förskoleklassen ska kartlägga eleverna under höstterminen. Lärarna kommer också att behöva fortsätta följa eleverna formativt under hela förskoleklassåret för att se hur de utvecklas. Det som lärare har att förhålla sig till i mötet med den heterogena flerspråkiga gruppen elever efter kartläggningen är vilken grad av stöttning som krävs för varje elevs språk- och kunskapsutveckling. Detta kan till exempel ske genom olika mycket stöd av läraren via verbalt språk, kroppsspråk, mimik, rekvisita och olika typer av konkret material, stöttande planscher och bilder på väggarna, digitala verktyg eller via modersmålet. Det är en stor fördel om lärare i svenska som andraspråk har möjlighet att bidra med sin expertis när stöttningen ska planeras.

Vad innebär språklig medvetenhet?

Språklig medvetenhet innebär att eleverna själva funderar över språket, dess struktur och form och inte enbart innebörden i det som yttras. De kan växla mellan språkets form och innehåll och göra jämförelser däremellan. Eleverna kan också fundera över uttal, ordval eller meningsbyggnad. De är således medvetna om språket och klarar av att frigöra det från kontexten och för detta krävs en viss kognitiv mognad.

Den språkliga medvetenheten kan delas upp i olika former av medvetenhet:⁹

- *Fonologisk medvetenhet* gäller medvetenhet om språkljuden.
- *Morfologisk medvetenhet* gäller medvetenhet om orddelar, ord och hur de kan förändras.
- *Syntaktisk medvetenhet* gäller medvetenhet om hur satser och fraser byggs upp.
- *Semantisk medvetenhet* gäller medvetenhet om ords och satsers betydelse.
- *Pragmatisk medvetenhet* gäller medvetenhet om hur språket används i olika situationer.

Fonologisk medvetenhet handlar om medvetenheten om språkets ljudsida och den stimuleras genom att lärare och elever tillsammans leker med språket på olika sätt, bland annat genom att rimma, identifiera ljud i ord, räkna ljud i ord, skapa ord med ett specifikt ljud och ta bort och lägga till stavelser.

⁹ Svensson, 2014, s. 89.

Detta kan innebära en utmaning för elever som är nya i svenska språket och särskilt om eleven har ett modersmål vars språkljud och prosodi skiljer sig mycket från svenskans.¹⁰ Ett fokus i undervisningen på fonologisk medvetenhet har visat sig vara ett effektivt sätt att öka elevernas förmåga att rikta sin uppmärksamhet mot och sin förmåga att hantera språkljud i talade ord.¹¹

Den *morfologiska medvetenheten* handlar om elevens förmåga att lägga märke till delar av ord, både att ord kan vara sammansatta av andra ord, *elvisp= el + visp*, *kaffebröd= kaffe + bröd* och att vissa delar återkommer i början eller slutet av ord: *beställa, betala, talade, tuggade, koppar, stolar*. En läsare med god morfologisk medvetenhet uppfattar snabbt att ett ord börjar eller slutar på en viss förstavelse eller ändelse. Läsaren behöver därför inte läsa ut denna del av ordet. Vi läser ofta orden som ordbilder eller enbart delar av orden eftersom resten är bekant för oss. En god morfologisk medvetenhet bidrar även till att det är lättare att stava ord. Lärares kunskap om svårigheten för flerspråkiga elever, som ännu inte behärskar svenska fullt ut, att kunna urskilja var ett ord i en mening börjar och slutar (till exempel *tacksåmycket, spagettimedköttfärssås*) påverkar också deras sätt att planera undervisningen.

Flerspråkiga elever kan stöttas i utvecklingen av den *syntaktiska medvetenheten* genom att fylla i utelämnade ord i meningar, försök lösa problem där orden placerats fel i meningen eller identifiera ord i meningen som inte hör hemma där.

Vad gäller *semantisk medvetenhet* som handlar om språkets betydelse kan den stödjas genom samtal om ord som kan ha olika betydelse men som uttalas lika, till exempel *vind, ren*, eller *fluga*. En aspekt av semantisk medvetenhet handlar också om idiom och ordspråk. Exempel på idiom är *snabb som en vessla, lika som bär*. Exempel på ordspråk är *när katten är borta dansar råttorna på bordet*. När flerspråkiga elever använder dessa språkliga drag i sin vokabulär har eleven kommit långt i sin andraspråksutveckling. Eleverna kan också diskutera om två meningar betyder samma sak:

Pappa ger Klara en glass på caféet

Klara får en glass av pappa på caféet

Slutligen när det handlar om *pragmatisk kompetens*, är det berikande att leka med språket på olika sätt, så att eleverna får fundera över språkets innehållsliga aspekter och relatera det till syfte, situation och mottagare. Eleverna kan få fundera över undermeningar och dubbeltydigheter, felaktigheter i sammansättning av ord och gissa gåtor.

10 Läs om olika språksystem i Håkansson, 2019.

11 National institute of child health and human development, 2000.

Språklig medvetenhet och läs- och skrivutveckling inom temat café

Den språkliga medvetenheten utvecklas under hela dagen i förskoleklassen om läraren planerar för det och fångar möjligheter i stunden som uppstår i bland annat leken, vid måltiderna, i skapandet, vid högläsningen och i text-samtalen. En planerad språkstund varje dag kan stötta eleverna i att inrikta sig på språkets formsida istället för dess innehållssida. Det är dock viktigt att inte glömma alla andra stunder under dagen då elevernas språk kan och behöver stimuleras på olika sätt. Det är särskilt viktigt att orden som förskoleklassen fokuserar på är kända för flerspråkiga elever som dels ännu inte har orden i sitt svenska lexikon, dels kan ha ett modersmål vars ljudsystem skiljer sig från svenska språkets ljudsystem. I svenskan har vi till exempel många vokaler och vokalljud. Flera kan vara okända för eleverna och svåra att uppfatta och uttala eftersom de inte finns i elevens modersmål.

Ett exempel som vi återkommit till i artiklarna är klassen som fångar upp en elevs berättelse om besök på ett café. Berättelsen utvecklas till ett tematiskt arbete i vilket elever och lärare involverar vårdnadshavare, samtalar, samläser, samskriver, skapar och på andra sätt utforskar temat. Innehållet i kartläggningmaterialet *Hitta språket* kan kopplas till detta tematiska arbete och lärare leker med språket på olika sätt, skriver listor och skyltar med hjälp av varandra och av digitala verktyg. De skapar egna memoryspel och andra typer av spel. Här prövas samtidigt elevernas kunskaper om bokstäver och bokstavsljud.

Logografisk läsning

Utan att ha knäckt den alfabetiska koden kan elever ofta känna igen vissa ord-bilder eller logotyper. Det handlar då om *logografisk läsning*, ett tidigt stadie av alfabetisk läsning.¹² Det egna namnet är en av dessa ordbilder som många barn känner igen tidigt, oftast redan i förskolan. I förskoleklassen kan det även handla om exempelvis ordbilder som förekommer på olika förpackningar i en affärs- eller cafélek. För att stödja ett framgångsrikt språklärande kan läraren ta tillvara och uppmärksamma denna form av läsning i leken, under högläsningen och i andra sammanhang och gärna initiera gemensamma samtal om olika ordbilder som eleverna känner igen. Läraren kan med fördel även inspirera eleverna att skriva prislistor utifrån dessa ordbilder som kan sättas upp i affärs- eller café-miljön. Eleverna kan med stöd av vårdnadshavare skriva en lista med översättningar till olika språk av några av de mest relevanta orden, såsom: glass, mjölk och kaffe. En sådan lista kan gärna föregås av dialog kring till exempel vilka ord som är mest relevanta för eleverna att kunna, vilka språk orden ska översättas till, jämförelser mellan ord i olika språk och hur listan ska se ut och vilken funktion listan kan få i leken och för lärandet. Genom att exempelvis tillföra inköpslistor eller menyer i lärmiljöerna skapas ytterligare behov hos eleverna av skriftspråkande i affärs- eller caféleken, samtidigt som det ger eleverna möjlighet att få synliggöra sitt kunnande i sammanhang som är meningsfulla för dem.

¹² Fast, 2019.

I arbetet kommer läraren naturligt att ge eleverna många olika instruktioner och här får läraren en möjlighet att se hur eleverna förstår och följer instruktioner i ett autentiskt sammanhang. Det krävs att läraren är lyhörd och medveten om att formativ bedömning av elevers språk och tänkande är en kontinuerlig process. Därigenom kan läraren få svar som vägledning både i att tolka resultatet av kartläggningarna och se hur hen ska förhålla sig framöver i undervisningen.

Litteracitet

Begreppet litteracitet, som har sitt ursprung i engelskans literacy, har under senare år fått en vidare innebörd och innefattar skrift i alla former samt bilder. Berättande med och utan bilder, ritande, sjungande och samtalande, symboler samt olika läsning och skrivande är delar av detta utvidgade begrepp.¹³

I det beskrivna exemplet om temat café har läraren planerat att både kartlägga och stimulera elevernas språkliga medvetenhet genom att införliva det i ett meningsfullt sammanhang. Genom alla de olika språkliga aktiviteter som eleverna involveras i stöttas deras förståelse för att skriven text representerar talspråket. Läraren är medveten om att läsning och skrivande är kulturellt betingat och att hen därför inte kan ta för givet att eleverna lär sig läsa och skriva utan stöttning och tydlig vägledning. Flera forskare menar att förmågan att känna igen rim och ta bort eller byta plats på fonem tycks utvecklas spontant hos barn i förskoleåldern. Däremot är en högre grad av fonemmedvetenhet svår att uppnå utan tydlig vägledning och medveten undervisning.¹⁴ Genom att eleverna får möjlighet att leka med språket på ett lustfyllt sätt och att tala om språk och jämföra olika språk underlättas också avkodningsförmågan, vilket i sin tur kan påverka läsförståelsen. Utvecklingen av elevernas språkliga bas, språkliga medvetenhet och läs- och skrivutveckling får ta plats sida vid sida i undervisningsexemplet om temat café. Läraren förstår att dessa delar ömsesidigt påverkar varandra, samt att det är flera aspekter att förhålla sig till i mötet med flerspråkiga elever som lär sig svenska som andraspråk, till skillnad från elever som har svenska som modersmål och som har vårdnadshavare som har svenska som modersmål.

Samtalsunderlag

- Språkförmågan i svenska och den språkliga bakgrunden varierar hos era flerspråkiga elever. På vilka sätt varierar därmed deras behov av stöttning?
- För att stärka elevernas språkliga medvetenhet och läs- och skrivutveckling, hur kan undervisningen i högre grad ske i autentiska sammanhang som är meningsfulla för eleverna?
- Planera för hur elevers användning av alla sina språkliga resurser ska stärkas i förskoleklassen, oavsett vilka språk som språklärarna är kunniga i. Hur behöver ni organisera undervisningen? Vilket förhållningssätt krävs, vilka rutiner och vilken variation av arbetssätt och arbetsformer behöver eleverna erbjudas?

¹³ Se t. ex. Jönsson, 2016.

¹⁴ Lundberg, Frost & Petersen, 1988, s. 263–284.

Referenslista

- Abrahamsson, N. & Bylund, E. (2012). "Andraspråksinlärning och förstaspråksutveckling I en andraspråkskontext". I Vetenskapsrådet. *Flerspråkighet – En forskningsöversikt*. Vetenskapsrådets rapportserie 5:2012.
- Axelsson, M. & Magnusson, U. (2012). "Forskning om flerspråkighet och kunskapsutveckling under skolåren". I Vetenskapsrådet. *Flerspråkighet – En forskningsöversikt*. Vetenskapsrådets rapportserie 5:2012. https://www.vr.se/download/18.2412c5311624176023d25ac6/1529480531679/Flerspraakighet_VR_2012.pdf Hämtad 2019-11-20
- Björk Willén, P. (red). (2018). *Svenska som andraspråk i förskolan*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Cummins, J. (2017). *Flerspråkiga elever. Effektiv undervisning I en utmanande tid*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Fast, C. (2019). *Literacy – i familj, förskola och skola*. (2 uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- García, O., Wei, L. & Jonsson, C. (2018). *Translanguaging: flerspråkighet som resurs i lärandet*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Håkansson, G. (2019). *Tvåspråkighet hos barn i Sverige*. (2 uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- Jönsson, K. (red). (2016). *Bygga broar och öppna dörrar. Att läsa, skriva och samtala om texter i förskola och skola*. (2 uppl.). Stockholm: Liber.
- Lundberg, I. Frost, J. & Petersen, O-P. (1988). Effects of an Extensive Program for Stimulating Phonological Awareness in Preschool Children. *Reading Research Quarterly* Vol. 23, No. 3 (Summer, 1988), pp. 263–284.
- National institute of child health and human development (2000). Report of The National Reading Panel (NRP). *Teaching children to read: An evidence-based assessment of the scientific research of literature on reading and its implications for reading instruction*. NIH Publication No, 00-4769, Washington, DC: US: Government Printing. <https://www.nichd.nih.gov/sites/default/files/publications/pubs/nrp/Documents/report.pdf> Hämtad 2019-11-17
- Norén, E. (2010). *Flerspråkiga matematikklassrum. Diskurser I grundskolans matematikundervisning*. Stockholms universitet, Naturvetenskapliga fakulteten, Institutionen för matematikämnet och naturvetenskapsämnenas didaktik. <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:357471/FULLTEXT01.pdf> Hämtad 2019-11-20
- SKOLFVS 2010:37: Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet. Reviderad 2019.
- Svensson, A-K. (2014). *Barnen språket och miljön*. Lund: Studentlitteratur. (s, 89).
- Wedin, Å. (2017). *Språkande i förskolan och grundskolans tidigare år*. (2. uppl.) Stockholm: Liber.